Tussen noodlot en fortuin

Van dezelfde auteur verschenen eerder:

Het Oost-Indisch avontuur
Naporra's omweg
Zeepost
Naar het aards paradijs
Dichter in de jungle
De koopman van Kanton

Roelof
van Gelder

TUSSEN NOODLOT EN FORTUIN

Vijftien gelukzoekers bij de Compagnie

2026 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2026 Roelof van Gelder
Omslagontwerp Suzan Beijer
Omslagbeeld Het scheepgaan van VOC-matrozen en -soldaten bij de Montelbaanstoren te Amsterdam. Schilderij, 1693. Met dank aan Kunsthandel P. de Boer
Foto auteur jeromedelint.com
Kaarten Yde Bouma
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert F.C. van der Horst, Amersfoort
Zetwerk Mat-Zet bv, Weesp
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5385 4

Und gewiß, es hat sichs ein Europäer vor ein sonderbares Glück zu rechnen, wenn er lebendig und gesund wieder in seinem Vaterlande aus dieser entlegenen Welt-Gegend anlanget. Denn unter hunderten kommen ihrer kaum zehen wieder nach Hause. Die meisten crepiren entweder an den Landes-Krankheiten, oder werden von den Indianern hingerichtet, oder gehen in den öfteren Stürmen auf der See unter.

Ernst Christoph Barchewitz, soldaat (1711-1722), *Allerneueste und warrhaffte Ost-Indianische Reise-Beschreibungt* (Chemnitz 1730)

Inhoud

Inleiding 11

1 **Van apothekersleerling tot perkenier. Albrecht Schmidlapp, soldaat (Moti en Banda, 1618-1628)** 33
Naar de Oost • Een complot • Jakarta • Verwoesting • Batavia • Naar Ternate en Moti • Het monopolie • Geweld • Ontslag • Opnieuw Batavia • Banda • Terugkeer • Weer thuis

2 **De dolle Tappe. David Tappe, soldaat (Malakka, India, China, Java, 1667-1682)** 54
Op de Elburg • De tweede uitvaart • Malakka • Actie • India • China • Hoksieuw • Oorlogen op Java • De tweede expeditie • Trunadjaja's einde • De terugtocht • Verdere acties • Struisvogels

3 **De goudmijnen van Silida. Johann Wilhelm Vogel, essayeur (Sumatra, 1679-1688)** 76
Friedenstein • Naar Sumatra • Sumatra en de VOC • Specialisten • Ziekte • Benjamin Olitzsch • Slavernij • Vrije tijd • Militaire acties • Een mislukte onderneming • Opnieuw Gotha • Een nieuw leven

4 **Moorden op de Molukken. Johann Heinrich Sulger, sergeant (Ternate en Ambon, 1679-1686)** 97
Ternate • Een man uit Basel • Opstand van Sibori • Eerste acties tegen Sibori • Sulger gewond • Nieuwe acties • Buru • Sibori gevangen • Naar Banda • Ambon • Hongitochten • Keffing • Bloedbad op Damar • Verdere wreedheden • Rapportage • Vriendschappen • Thuiskomst • Kapitein Sulger

5 **Feit en fictie in oorlogstijd. Christoph Frik, chirurgijn (Bantam, 1681-1685)** 123
Vertrek uit Ulm • De strijd om Bantam • Strijd om Tangerang • Buit • Frik gewond • Het einde van de oorlog • De Javanen • Fictieve reizen • Naar huis • Een vrome fantast • Friks ongeluk

6 **Koffers vol curiositeiten. Johann Konrad Raetzel, apothekers-assistent (Batavia, 1694-1707)** 143
Een voorspoedige carrière • Successen • In Halberstadt • Curiosa aan huis • Catalogus • Andere collecties

7 **Een hofreis naar Ispahan. Johann Gottlieb Worms, soldaat (Batavia en Ispahan, 1709-1718)** 156
Een intocht • Worms in Azië • Perzië en de VOC • Joan Josua Ketelaar • Gamron en Ispahan • Geschenken • Op audiëntie • De tweede audiëntie • Onderhandelingen • De stad • Buitenlanders • Opstanden • De terugtocht • Ketelaar sterft • Naar Döbeln • Worms' boek

8 **Zes jaar op een afgelegen eiland. Ernst Christoph Barchewitz, korporaal (Banda en Leti, 1711-1722)** 177
Nieuwsgierigheid • Kamerbediende • Naar Batavia • Banda • Lijfwacht • Naar Leti • Een klein eiland • Eerste kennismaking • Leven op Leti • Gewenning • Heidenen en christenen • Brand en ziekte • Oorlog • Moord • Ontknoping • Gevaar • Terug naar Banda en Batavia • Storm • Amsterdam en Erfurt

9 **Verlangen naar het vaderland. Johann Gottfried Preller, soldaat (Batavia, 1726-1735)** 202
Een voettocht uit Saksen • Amsterdam • Aan boord • Op zee • Voedsel en drank • Ziekte en dood • Vertier • Batavia • Bijverdiensten • Malaria • De terugreis • Het vaderland

10 **Uit de koers. Peter Carl Zimmermann, soldaat (op de Blijdorp, 1733)** 222
De Blijdorp • Rijkdommen • Chaos • Kustbewoners • Een

dodenmars • Gorée • Diaspora • Sint-Eustatius • De afwikkeling van de ramp • Verhoren in Amsterdam

11 **Een getuige van de Chinezenmoord. Georg Leonhard Schwartz, kuiper (Batavia, 1734-1741)** 240
Een zwalkend begin • Voorspoed • Toenemende spanning • Roven en moorden • Smokkel • Integratie

12 **De halve wereld rond. Johann Peter Reichart, busschieter (op de Noordwolfsbergen, 1734-1735)** 255
Thee • Jeugdjaren • De wijde wereld in • Naar Canada • Kellermeister • Nederland • Naar de Caraïben • In Europa • Opnieuw naar Nederland • De Chinareis • Kanton • Inkopen • Pluimgraaf • Teleurstelling • Het boek

13 **Vechten en verdienen. Johann Heinrich Schröder, soldaat (Java, Cochin, Madura, 1738-1745)** 277
Een krokodil • Op zee • Naar Ceylon • Naar Cochin • Nederlaag • Tangerang • De Chinezenoorlog • Surabaya • De gezant • Cibangang • Ondermijning • Overgave • De zeevaarder

14 **Opgescheept op het achterschip. Louis Relian, opperchirurgijn (op de Batavier, 1752-1753)** 300
Het Journal • Nederlanders • Officieren • Chirurgijns en een romanfiguur • De Kaap en Batavia • Naar China • Ekeberg • Nieuwe officieren • Problemen aan boord • Ontmoetingen aan de Kaap • Tweede reis • Raadgevingen • Geluk en ongeluk

15 **Vrolijke concerten op Java. Heinrich Ludwig Morgenstern, vaandrig (Java en Madura, 1771-1783)** 325
Negentien brieven • Een echte officier • Een zieke stad • De weg omhoog • Java's noordoostkust • Veldtochten • Vrienden • Muziek • Vooruitzichten • Op Madura • Het einde van een carrière

Epiloog 345

Woord van dank 347
Kaarten 349
Afkortingen 353
Noten 355
Literatuur 369
Persoonsnamenregister 379

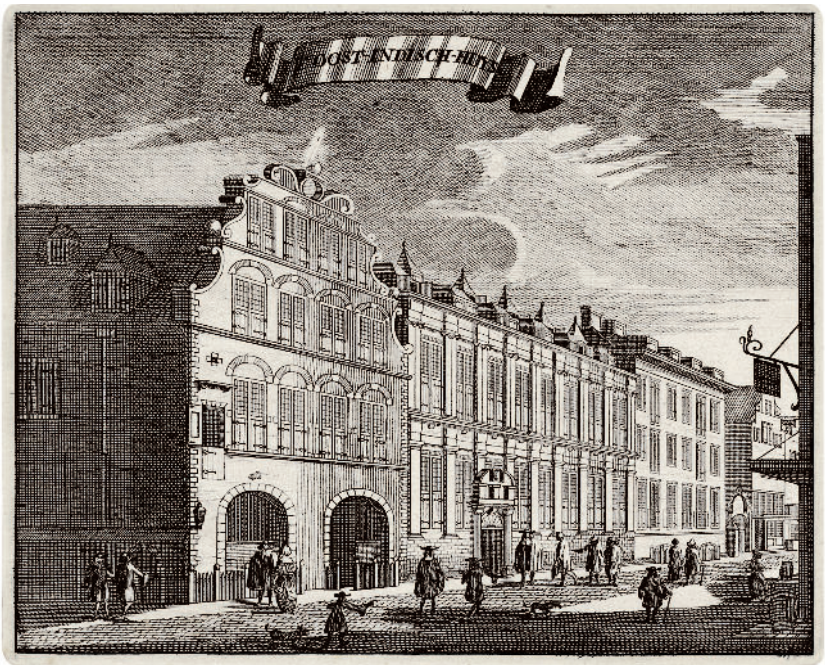
Inleiding

Het Oost-Indisch Huis

Wie drie of vier eeuwen geleden door de Amsterdamse Hoogstraat wandelde, liep kans vast te lopen in een grote, lawaaierige menigte mannen. Sommige droegen een versleten soldatenuniform, andere waren door hun broeken, hemden en mutsen herkenbaar als matrozen en weer andere hadden niets dan armzalige kledij aan hun lijf. Ongetwijfeld rook het er naar ongewassen kleren, zweet, goedkope tabak en sterkedrank. Ze verdrongen elkaar voor een smal poortje dat toegang verschafte tot een ruime binnenplaats. Hier was het gedrang nog groter en het geschreeuw nog heviger omdat iedereen door de hoofdingang recht tegenover dat poortje naar binnen wilde. Soms vloeide er bloed. Ordebewakers moesten de samendrommende menigte tegenhouden met ijzeren staven tot ze een voor een werden binnengelaten.

Deze binnenplaats is nog steeds het centrum van een gebouwencomplex, tezamen het Oost-Indisch Huis genaamd. Die honderden mannen liepen elkaar onder de voet om daar aan te monsteren voor een reis naar Azië in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Driemaal per jaar vertrok er een vloot en wie vooraan stond had de meeste kans te worden aangenomen. Dit was dus geen oproer, geen sociaal protest, maar een wanordelijke strijd om arbeid.

In dit gebouw vergaderden de bewindhebbers (directeuren) van de Kamer (afdeling) Amsterdam. De andere Kamers waren Zeeland (gevestigd in Middelburg), Hoorn, Enkhuizen, Delft en Rotterdam. Door de zes Kamers aangewezen bewindhebbers vormden samen de hoofddirectie, de Heren Zeventien. In het Oost-Indisch Huis was de administratie geves-

Het Oost-Indisch Huis in Amsterdam, 1693, gravure.

tigd en vonden de veilingen plaats van de peper, de specerijen kruidnagel, nootmuskaat, foelie, de kaneel, de katoenen stoffen, het porselein, de thee en de tientallen andere producten die de VOC met haar grote retourschepen uit Azië had aangevoerd. Hier waren onder andere ook het boekhouderskantoor, het soldijkantoor en de kaartenkamer ondergebracht

Voor die VOC-vloten waren jaarlijks duizenden mannen nodig, in de periode 1760-1770 zelfs ongeveer 8500, vooral soldaten en matrozen.[1] In de weken voor zo'n vloot vertrok kon worden aangemonsterd. Dan stroomden vanuit hun logementen de mannen naar het Oost-Indisch Huis om zich te laten registreren. Wie eenmaal binnen stond en door een monsteringcommissie goed genoeg bevonden werd om de VOC te dienen, kon op het soldijkantoor twee maanden gage als handgeld ophalen. De uitrusting – scheepskist, hangmat, deken, kussen, kleren, schoenen, soms een kaas, jenever en een grote hoeveelheid pijpen en tabak – werd deels betaald uit de voorgeschoten gage. Het andere deel betaalde de man uit een schuldbrief van de Compagnie, doorgaans 150 gulden. Dat was een voorschot op

zijn nog te verdienen gage. Van dat geld moest hij ook zijn kosten voor logies betalen.

Arbeidsmigranten

Dat zo veel mannen begerig waren naar een positie bij de VOC is niet vreemd. Vanaf het eind van de zestiende eeuw trok een gestage stroom arbeidsmigranten naar Holland, verreweg het welvarendste gewest van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Amsterdam was daarin weer de grootste stad. Uit heel Europa migreerden mannen en vrouwen hierheen op zoek naar een beter leven. Telde de stad in 1578 nog hooguit dertigduizend zielen, in 1622 waren het er al honderdduizend, een aantal dat in de loop van de zeventiende eeuw nog verdubbelde. De van oorsprong middeleeuwse stad kon al die mensen niet bergen en moest dan ook uitbreiden. Zo kreeg zij fasegewijs haar bekende grachtengordel.

De migranten zochten en vonden werk in Amsterdam en in andere steden in het westen van het land. De grootste werkgever, een die permanent personeel nodig had, was de VOC, opgericht in 1602. Het met particulier geld gefinancierde bedrijf kende een gedecentraliseerde structuur, waarin elk van de zes Kamers zorg droeg voor werving van eigen personeel, voor het bouwen en uitrusten van schepen en voor de veilingen van de uit Azië geïmporteerde goederen. Het bedrijf was opgericht als een commerciële onderneming, maar ontwikkelde zich tegelijk tot een instrument in de oorlog tegen Spanje en vooral Portugal (1568-1648). Na de zogeheten 'ontdekkingsreizen' aan het eind van de vijftiende eeuw hadden die koninkrijken beide een machtig imperium opgebouwd met vestigingen in Azië, Afrika en Amerika. De VOC en later de West-Indische Compagnie (WIC) waren er dus mede op gericht om die imperia stelselmatig te ondermijnen. De VOC kwam in de zeventiende eeuw tot grote bloei: een winstgevend bedrijf met vestigingen in heel Azië, van Jemen en Perzië (Iran) in het Midden-Oosten tot Japan in het Verre Oosten. De belangrijke centra lagen in India en Ceylon (Sri Lanka), en in het huidige Indonesië met de belangrijke specerijeilanden in de Molukken. Onderweg, tussen Nederland en Batavia, lag het verversingstation bij Kaap de Goede Hoop.

Van de Staten-Generaal had de VOC in het Octrooi verregaande statelij-

ke bevoegdheden gekregen, wat wil zeggen dat ze verdragen mocht sluiten, oorlogen voeren en vrede sluiten. Het bestaan van de Compagnie werd gekenmerkt door een aaneenschakeling van gesloten en dan weer verbroken contracten met inheemse Aziatische machthebbers. Het grootste deel van haar bestaan verkeerde de Compagnie dan ook op voet van oorlog, was het niet met Portugezen, Spanjaarden of de concurrerende Engelsen, dan toch wel met Aziatische vorsten. En telkens weer trok de Compagnie ten strijde om een verbroken vrede te herstellen. Het bedrijf was een geduchte militaire macht met een superieure vloot, ervaren fortenbouwers en moderne wapens.

Soldaten en matrozen

Omstreeks 1685 stond de VOC op het toppunt van haar imperiale macht, met Batavia als bestuurscentrum van de overzeese vestigingen. Daar zetelde de gouverneur-generaal en de Raad van Indië, ook wel de Hoge Regering genoemd. Dit bestuur werd benoemd door de Heren Zeventien in Nederland. Onder het gezag van de Hoge Regering vielen de gouverneurs en andere hoofden van de vestigingen van de Compagnie.

In totaal hebben tussen 1600 en 1800 bijna een miljoen mannen aangemonsterd bij de VOC, een onwaarschijnlijk hoog aantal. Zij werden VOC-dienaren genoemd. Omstreeks 1700 dienden 18.000 Europese mannen de VOC in Azië, in 1783 waren het er 25.000, om in 1790 weer te dalen tot 18.500. Afgezien van de matrozen op de schepen was het merendeel gestationeerd in Batavia, op Ceylon, op de Molukken en op Java's noordoostkust. Verreweg de meeste personeelsleden waren soldaat of matroos. Slechts een gering aantal diende in civiele rangen zoals koopman, boekhouder of schrijver, of in functies als ambachtsman, arts, schoolmeester of predikant.

Gemiddeld keerde een derde van de VOC-dienaren terug in Europa. Velen stierven op de heen- of terugreis. Anderen overleden na aankomst door uitputting of ziekte of sneuvelden bij krijgshandelingen. Ook bleven er mannen uit vrije wil achter die in Azië een nieuw bestaan opbouwden. Omdat zo veel soldaten en zeevarenden stierven bleef de Compagnie permanent hongerig naar nieuw personeel, en de toevloed van migranten

sloot daar naadloos op aan. In Azië zelf werd de krijgsmacht aanzienlijk aangevuld door duizenden Aziatische manschappen, Javanen, Ambonezen, Balinezen, Makassaren, Maleiers, Bandanezen, Madurezen, Buginezen en Mardijkers (vrijgelaten christelijke slaven) – allen tezamen Oosterlingen genoemd.

Maar wie waren die honderdduizenden matrozen en soldaten? Hoe heetten ze, waar kwamen ze vandaan, uit welk milieu stamden ze, waarom namen ze dienst en hoe verliep hun leven na hun dienstverband? Gegevens over hen zijn dankzij het omvangrijke VOC-archief bewaard gebleven, zeker voor de achttiende eeuw.[2] Daaruit blijkt dat over twee eeuwen genomen gemiddeld 60 procent van de soldaten afkomstig was uit Noord- en Midden-Duitsland en uit Scandinavië. Ook van de matrozen was een deel afkomstig uit die contreien, zo'n 40 procent. Helemaal anoniem zijn ze niet gebleven. In de personeelsadministratie, met name in de scheepssoldijboeken, staan hun naam, hun plaats van herkomst, hun rang en hun verdiensten vermeld. Van sommigen is een testament bewaard of een inventaris van hun nagelaten bezittingen. Er bestaan verder notariële aktes waarin ze een rol spelen en er zijn brieven van en aan hen bewaard gebleven.[3] Maar de archieven, de handboeken en de overzichtswerken bieden geen zicht op deze mensen als individu. Toch er is nog een bron die een inzicht geeft in hun leven: hun eigen memoires. Daarop berusten de vijftien levensbeschrijvingen in dit boek.

De VOC-matroos of -soldaat staat van oudsher te boek als een ongeschoold, ruw en ongeletterd individu. Toch is dat maar ten dele waar. Uit ruim vijftig overgeleverde Oost-Indische memoires en de vele verwijzingen daarin naar geschoolde landgenoten blijkt dat er wel degelijk mannen voor deze beroepsgroep kozen die konden lezen en schrijven. Ze hadden een ambacht geleerd of soms zelfs een universitaire opleiding gevolgd. Ook waren er velen getrouwd. Dat blijkt uit de maandbrieven die ze voor hun vertrek lieten opstellen. Die bepaalden dat de VOC jaarlijks drie maanden gage aan hun ouders, vrouw of kinderen moest uitbetalen.[4] Onderzoek naar zeevarenden op Enkhuizer VOC-schepen tussen 1700 en 1750 wijst erop dat tussen de 10 en 40 procent van hen gehuwd was.[5] Een steekproef van VOC-schepen uit Delft tussen 1715 en 1755 komt uit op 35,8

procent.[6] Francisca Hoyers onderzoek naar 180 Duitse families waarvan een lid dienst nam bij de VOC of de English East India Company kwam tot dezelfde conclusie.

Memoires

Matrozen en soldaten tekenden doorgaans voor vijf jaren en konden bij thuiskomst veel vertellen. Sommige hadden een eenvoudig dagboek of journaal bijgehouden en schreven na terugkeer met behulp daarvan een verslag. Soms werd dat uitgegeven. Er bestond al vanaf de zestiende eeuw in West-Europa een grote fascinatie voor verhalen over verre reizen, zowel naar de Oost als naar de West, zodat gesproken kan worden van een ware hausse die in de zeventiende en achttiende eeuw alleen maar toenam.[7] Ernst Christoph Barchewitz, een zeemleerbereider uit Thüringen die elf jaar lang als soldaat de VOC had gediend, publiceerde in 1730 zijn belevenissen. In zijn voorwoord schreef hij schertsend dat er inmiddels zo veel reisbeschrijvingen van Oost-Indië door Duitsers bestonden, dat ze bijna in elke boekhandel te vinden waren en dat Oost-Indië bijna zo vertrouwd was geworden als Duitsland zelf.

Opvallend is dat Nederlanders in lagere rangen zelden over hun persoonlijke avonturen schreven, behalve als het ging om dramatische gebeurtenissen als schipbreuk, muiterij of andere rampen ter zee. Slechts van twee Nederlandstalige soldaten is een persoonlijk verslag bekend en dat waren niet toevallig ook nog eens Zuid-Nederlanders.[8] Van maar één Noord-Nederlandse matroos zijn de memoires bewaard gebleven.[9] Wel hebben enkele Nederlandse chirurgijns reisgeschriften nagelaten die veel verder gaan dan dorre journaalachtige gegevens.[10] Nee, het waren vooral Duitse soldaten die ook de persoonlijke kant van hun ervaringen aan het papier toevertrouwden.[11] Ook van enkele Scandinaviërs, Fransen en Zwitsers zijn dergelijke verslagen bekend. Misschien dat de teruggekeerde Nederlanders hun vrienden en verwanten eerder mondeling dan schriftelijk inlichtten over hun reiservaringen.

Een tweede verklaring voor het ontbreken van persoonlijke belevenissen van Nederlanders is dat de VOC-directie niet bepaald happig was op het persoonlijk bijhouden van een journaal en nog minder op publica-

tie ervan. Die konden immers nautische informatie en bedrijfsgeheimen openbaren. Bovendien zouden negatieve ervaringen zoals de staaltjes van gruwelijke gewelddadigheden tijdens militaire acties potentiële matrozen en rekruten kunnen afschrikken aan te monsteren, nog afgezien van opmerkingen over corruptie, ziekte en de frequente sterfgevallen. Dergelijke ervaringen staan in schril contrast met de contemporaine gedichtjes en liedjes over 'vrolijke matroosjes' en de latere romantisering van het scheepsleven.

In Duitsland bestond een veel sterkere autobiografische traditie, niet alleen van geleerden of predikanten, maar ook van gewone ambachtslieden of soldaten.[12] Van dergelijke autobiografische, Duitstalige geschriften uit de zeventiende en achttiende eeuw die specifiek over de VOC gaan, heb ik er inmiddels in archieven en bibliotheken ruim vijftig gevonden. Vijftien daarvan komen in dit boek aan bod. Vijf zijn alleen in handschrift overgeleverd, de andere zijn gedrukt.

Ik heb de auteurs gekozen op hun lage rang. Dertien van hen stammen uit Duitsland, twee uit Zwitserland. Zij worden hier uit de anonimiteit gehaald als voorbeelden van de honderdduizenden mannen die zich gewaagd hebben aan het Oost-Indisch avontuur. Het gaat hierbij dus nu eens niet om de bewindhebbers en aandeelhouders van de VOC in de Republiek, en ook niet om de gouverneurs, directeuren, kooplieden en predikanten in Azië, maar om het perspectief van onderop, van soldaten en matrozen. Ik heb daarbij gekozen voor hen die in de zeventiende en achttiende eeuw in uiteenlopende gebieden werkten waar de VOC haar vestigingen had. Daarmee laat ik zien hoe gevarieerd hun carrières konden verlopen. Ik heb me daarbij telkens afgevraagd wie ze waren, waar ze vandaan kwamen, uit welk milieu ze stamden, welke opleiding ze hadden genoten en wat hun reismotieven waren. Ook heb ik voor zover mogelijk nagegaan wat er na thuiskomst van hen geworden is.

Dit boek legt een vergrootglas op vijftien levens van al die mannen die ooit met zicht op een onzekere toekomst naar de Oost zijn vertrokken. De nadruk ligt niet zozeer op het scheepsleven van deze ooggetuigen – daar is al veel over geschreven[13] – en ook niet op de vele etnografische en natuurhistorische beschrijvingen. Dat vereist een aparte studie en veelal is niet uit te maken in hoeverre die berusten op eigen observaties of dat ze ontleend

zijn aan andere boeken en ingelast zijn door een redacteur of uitgever. Het gaat hier om hun persoonlijke belevenissen in Azië, waarin echt emotionele ontboezemingen zelden aan te treffen zijn. Die kwamen in vergelijkbare egodocumenten, zeker in de zeventiende eeuw, ook nauwelijks voor. Het meest emotioneel betoont zich de auteur als hij in doodsnood verkeert, bij een storm op een schip, tijdens een zware ziekte of bij een militair treffen. Dan roept men God in gebeden aan en dankt Hem als het gevaar geweken is.

Deze teksten hebben een subjectief karakter. Het is hún beperkte perspectief dat geboden wordt en daarin komen ze doorgaans positief uit de verf. Ze zijn eerlijk, dapper, waarheidlievend en begiftigd met een christelijke moraal. Wat dat laatste betreft: er komen nogal eens opmerkingen voor over de geloofsijver van de Aziaten, waaraan de christenen een voorbeeld konden nemen. Veel wordt verzwegen en het zijn altijd de anderen die zich overgeven aan drankmisbruik, bordeelbezoek, vechtpartijen, diefstal of desertie. Dat neemt niet weg dat, door onderlinge vergelijking of met gegevens uit onder andere het VOC-archief, is vast te stellen dat hetgeen ze wél vertellen opvallend accuraat is. Dat betreft dan bijvoorbeeld data, scheepsbewegingen, executies of krijgshandelingen. In ieder geval schrijven ze vrijwel allemaal dat hun herinneringen waarheidsgetrouw zijn, dat ze alles daadwerkelijk hebben meegemaakt en met eigen ogen hebben gezien. Een onderwerp dat zelden behandeld wordt is de omgang met vrouwen, terwijl veel mannen hebben samengewoond met een concubine, al of niet een slavin. Dat zal met het oog op het publiek (gezinsleden en kennissen in Europa) bewust zijn verzwegen. Toch wijst een aantal gevallen op een serieuze relatie.

Van journaal tot brief

Het genre van deze bronnen is moeilijk onder één noemer te brengen.[14] Ze zijn veel meer dan een droog journaal (een notitie van dag tot dag), al zijn daar wel sporen van aan te wijzen. Het zijn ook geen dagboeken (uitgebreide journaals), al gebruiken enkele auteurs wel de term *Tagebuch* of 'diarium'. Ze hebben trekken van een autobiografie, maar dan met de volledige nadruk op de jaren in Azië. Ook de term 'reisbeschrijving' of

'itinerarium' is niet helemaal correct, omdat de auteur soms jaren achtereen op dezelfde plaats verbleef en alleen van Nederland naar Batavia en terug reisde. 'Vroegmoderne Oost-Indische memoires' of 'vroegmoderne Oost-Indische herinneringen' zijn nog de meest adequate omschrijvingen, maar ik zal toch ook de term 'reisbeschrijving' hanteren.

Wat betreft de vorm ontwikkelden deze memoires zich in twee eeuwen – van 1600 tot 1800 (het einde van de Compagnie) – van journaalachtige aantekeningen tot volwaardige, gedetailleerde gedrukte boeken. In die boeken waren de belevenissen op aanwijzing van een uitgever of redacteur gestroomlijnd, taalkundig verbeterd en soms aangevuld met geografische, historische, etnografische of natuurhistorische bijzonderheden. Deze boeken konden naar de smaak van de tijd worden opgesierd met lofdichten op de schrijver, met een voorwoord waarin de auteur de waarheidsgetrouwheid van zijn tekst benadrukt, met een opdracht aan een vorst of aan een stedelijke hoogwaardigheidsbekleder. Ook komt vaak de bescheidenheidstopos voor waarin de auteur verklaart alleen geschreven te hebben op aansporing van goede vrienden. Daarbij wijst hij doorgaans ook nog eens op zijn eenvoudige, ongeschoolde pen. Een ander cliché, voorkomend in vrijwel alle vroegmoderne reisbeschrijvingen, is de mededeling dat de auteur al van jongs af aan nieuwsgierig was naar verre en vreemde landen.

Behalve een voor de uitgever commerciële motivatie bestond er nog een functie van dit soort geschriften: ze dienden als een soort visitekaartje. Door middel van zo'n boek met opdracht kon de auteur zichzelf aan hertog, graaf of stadsbestuur presenteren als een krachtdadig en godsvruchtig man. Dat kon dan resulteren in een aan de koene Oost-Indiëganger verleend geldbedrag of in een betrekking. Christian Burckhardt is een mooi voorbeeld. Na zeven jaar als soldaat in Azië te hebben gediend kreeg hij een baan als klerk bij landgraaf Ludwig van Hessen-Kassel. Aan hem had hij zijn reisbeschrijving opgedragen en hij dankt hem dan ook alleronderdanigst voor het verleende ambt. Johann Christoph Wolf, boekhoudersassistent op Ceylon, schonk na zijn terugkeer in 1770 zijn geschreven herinneringen en enkele curiositeiten aan de hertog van Mecklenburg. Hij werd daarvoor bedacht met de functie van *Amtsmann*, belastingvrijdom, een vrije woning in slot Bülow en gratis brandhout.[15]

In de tweede helft van de achttiende eeuw zien we na het journaal en